

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на **ДИМО ЧЕШМЕДЖИЕВ** на тема
„КУЛТОВЕТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ СВЕТЦИ ПРЕЗ IX – XII ВЕК”

За получаване на научната степен **„ДОКТОР НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ НАУКИ”**

**рецензент : чл.-кор. проф. Елка Георгиева Бакалова, доктор на
изкуствознанието**

1. Дисертационният труд на Димо Чешмеджиев, съдържаща 524 страници, е уникален в съвременната ни хуманитаристика. Преди всичко поради избора на самия **обект на изследване**. Избран е един особено интересен и многократно проучван материал, който разкрива съществени аспекти от формирането и развитието на националното самосъзнание на българите в периода XI-XII век. Едва ли е необходимо да напомням, че религията, наред с езика е един от основните компоненти на етнокултурното самосъзнание още според концепцията за националност на немския романтизъм. Всъщност тази проблематика е обединяваща за Балканския регион – за сърби, румънци, българи и гърци - и в момента усилено се изследва във всички тези страни. С това бих искала да подчертая, че темата, тясно свързана с проблема за културната идентичност, се оказва изключително актуална във връзка с конструирането на общо европейско културно пространство и с възникващите опасения от евентуалната ѝ загуба в “сложната бъдеща Европа”.

Така поставена задачата на автора е колкото трудна, толкова и изключително актуална, привлекателна и необходима за съвременната наука. Трудностите, които възникват при изграждането на подобен обобщаващ труд, са огромни. Повърхностните и ефектни констатации биха могли да бъдат избегнати само при наличието на сериозна фактологическа аргументация, при дълбоко и всестранно изследване на отделните конкретни явления. И наистина авторът преодолява успешно всички тези трудности. Разбира се, той опира върху изследванията на своите предшественици, учители и колеги , но научните резултати от неговия упорит и последователен труд и всички ценни приноси са негово лично дело и заслуга. Пред нас е задълбочено историческо изследване, което представлява пръв по рода си опит да се систематизират съществени явления от духовния живот на българската средновековна държава, да се изследват те като проекция и функция на идеологията, да се разгледат в техния естествен и възможно най-пълен историко-културен контекст.

2. Спецификата на темата и обекта на изследването изисква адекватна **методология**. Тук имам предвид изявената от автора необходимост да се избегне затварянето в една или друга сфера на частното историческо изследване, да се излезе отвъд границите на емпиричния материал към по-широки културологични разработки. Усетът към актуалните тенденции в днешната хуманитаристика и широката професионална култура водят докторанта към използване на по-модерни интерпретативни стратегии. Чешмеджиев използва както историческите сведения, така и данните от религиозните ритуали, култовите изображения, дори някои фолклорни текстове. Специално подчертавам, че дисертацията представлява сполучлив опит за възможно най-разностранно изследване на светителските култове (исторически сведения, мощи, култови места, посвещаване на храмове, богослужебна прослава, календарни празници, образи в стенописи и икони), каквото досега не е извършвано (освен в някои частни проучвания!).

Новото в подхода на Димо Чешмеджиев, което отличава изгодно неговото проучване от тези на повечето историци, е последователно прилаганият принцип на едновременно изследване на различни видове изворови данни. Иначе казано, особената ценност и заслуга на автора в методологическо отношение е *комплексният характер* на изучаването на разнородни изворови данни и съответно на това - подходът е най-често интердисциплинарен. Този подход позволява на автора за първи път да организира вече добре изследван в голямата си част материал по нов начин, да създаде нова по-пълна картина, използвайки известните факти и достиженията на най-новите проучвания, свързани с темата.

3. Амбициозният замисъл на Чешмеджиев определя и **структурата на дисертацията**. След изчерпателното историографско въведение изследването се разгръща в три глави, като всички, разглеждани от автора светители, са обединени според предложена от автора **типология**: Владетели-светци, Просветителски култове, Отшелнически култове. Дисертацията включва също така и шест пространни (74 стр.) **приложения**, в които се разглеждат „някои спорни като съществуване култове на български светци”, но – както се изразява самият автор „съществуващи” и обсъждани в историографията”. Това е култът към петнадесетте тивериуполски мъченици, различни аспекти на култа на княз Борис-Михаил, на Енравота, а също така интерпретация неясни аспекти от някои жития на св. Йоан Рилски. Разглеждането на култовете на избраните светци е организирано в следните дялове, съответстващи на основните

изворови данни, които се използват: I. Писмени извори, II. Образи, III. Памети, IV. Мощи, V. Църкви и манастири, VI. Дни за почитане, VII. Начало и развитие на култа.

4. И така, усетът към актуалните тенденции в днешната хуманитаристика и широката професионална култура водят автора на дисертационния труд към използване на по-модерни интерпретативни стратегии. И точно в тази област според мен са някои от важните му научни **приноси**.

Комплексният характер на изследването и използването на различни изворови данни позволява на автора да организира вече добре изследван в голямата си част материал по нов начин, да създаде нова по-пълна картина, използвайки известните факти и достиженията на най-новите проучвания, свързани с темата. Установява се възможно най-точна хронология на явленията, текстовете и паметниците, прави се подробна класификация, като материалът се интерпретира с изтънена професионална вещина. Дължа специално да подчертая, че сам по себе си **този своеобразен корпус** на разнородни данни за възникването и разпространението на култовете на разглежданите светци, какъвто не е съставян до днес, **има специфична научна стойност**. Очевидно, това е най-добрият начин да се предостави на читателя - било то специалист в която й да е област на хуманитаристиката, студент или просто любител на християнската култура - самият материал и основната документация за него. А това означава, че ще бъде от полза за всички бъдещи изследвания. Отбелязвам, че и самата, въведена от автора, типология на разглежданите култове на светците е сериозен принос.

Считам за необходимо да подчертая, че независимо от огромното количество материал, което Димо Чешмеджиев е събрал, идентифицирал и документирал, трудностите да се извлече от него нужната информация са огромни. Авторът е постигнал максималното в това отношение. Изказани са редица предположения, като по-голямата част от тях са подкрепени от солидни аргументи. В повечето случаи е намерен балансът между конкретиката, погледа отвъд нея и необходимостта от така наречената «хипотетична реконструкция». При това авторът непрекъснато се обръща към предшестващите публикации, но в редица случаи реинтерпретира редица данни и дори **въвежда (доколкото е възможно) нови данни в научно обръщение**.

Тук ще отбележа само един такъв случай. В Приложение № 6, озаглавено „Бялата пчела” от Безименното (народното) житие на св. Йоан Рилски, Чешмеджиев привежда един неизползван досега извор - **един изключително рядък апокрифен**

памятник – “Йосиф и Асенет», използван от автора на Безименното житие на светеца. Той отхвърля предлаганите досега «фолклорни паралели» и стига до извода, че «бялата пчела е по-скоро „християнски символ, отколкото фолклорен” и – напълно убедително, според мен, утвърждава, че ”Бялата пчела е Божието благословение, знакът, че на светеца е отреден вечен живот.” (с. 516-518). „Както се вижда, - пише Чешмеджиев, - текстът от този апокриф кореспондира съвсем пряко с нашето житие, като заемката е смислова, а не текстологична» (с. 518).

И така, значимостта на приносите на Димо Чешмеджиев се определят от прецизността и изчерпателността на анализа, от актуалността на проблематиката и широкия обхват на материала. За особената им актуалност от гледна точка на съвременната медиевистика свидетелствува и фактът, че върху подобна проблематика през последните 10-15 години системно се провеждат научни форуми и се издават или подготвят за публикация разностранни материали в съседните балкански страни. Достатъчно е да отбележим, например, че в Сърбия са издадени два тома изследвания върху култовете на светителите на Балканите, техните чудеса и реликви (вж. “Култ светих на Балкану”, II, Крагуевац, 2002, вж. също “Чудо у словенским культурама,” Нови Сад, 2000). Същевременно група млади историци след два международни симпозиума в Букурещ издадоха том, назован “Императорът житиеписец” (*L’empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine. Bucuresti 2001*).

5. При интерпретацията и реинтерпретацията на такъв огромен, понякога слабо проучен материал Димо Чешмеджиев се стреми да намери свои решения, да даде нови идеи и приноси. Естествено е, при това, че не във всички случаи тези решения са еднакво основателно аргументирани и понякога разглежданите въпроси остават дискуссионни. Такъв, например, е случаят с понятието “български светци”, което, всъщност, тук специално се аргументира, но – може би, - изисква още по-солидна аргументация. Естествено е, също така, че не всички засегнати проблеми са еднакво изчерпателно разгледани, но постигнатото е изключително ценно.

Тук **вместо критични бележки** бих могла да обърна внимание на автора върху още някои проучвания на наши и чуждестранни автори, които биха могли да му послужат при по-нататъшното изследване на проблемите. Напомням, че колегите от Македония непрекъснато издават нови и нови съчинения за светите Седмочисленици, за св. Климент, св. Наум и т.н. Напомням, че през последните години Националната университетска библиотека в Скопие, която носи името на св. Климент Охридски,

провежда периодични научни срещи, посветени на славянските първоучители. Бих казала, че дори е невъзможно всичко да се проследи. Но има по-значими публикации, каквато е, например, статията на Анета Серафимова, чиито трудове за образите на светите Седмочисленици са най-новите: Aneta Serafimova. Image and Imagery: Revisiting the Depiction of the Seven Slavic Saints. (Patrimonium, 2014).

Специално дължа да отбележа, че по време на работата на Чешмеджиев върху дисертационния му труд, през 2015 година бяха публикувани особено значими и впечатляващи по обем изследвания върху Рилския манастир (у нас) и върху манастира „Св. Прохор Пшински” – в Сърбия. : Вж. А. Куюмджиев. Стенописите в главната църква на Рилския манастир. София 2015 (710 стр.). И съответно: „Манастир Свети Прохор Пчињски”. Съст. Н. Макуљевић . Београд-Врање, 2015 (680 стр.). В тях също така се съдържат интересни сведения върху култовете на двамата особено значими светци.

И още един конкретен момент в една нова публикация. Тъй като авторът специално отбелязва, че мощите на св. Гавриил Лесновски са били «поставени в църква “св. Апостоли” в Търново”, бих си позволила да обърна вниманието му върху следното: Неотдавна бе публикувана книгата на Диана Косева-Тотева „Стенописи от археологическите разкопки на средновековната българска столица Търново.” (Издателство „Фабер”, Велико Търново 2016, I и II част). В нея авторката лансира хипотезата, че църква №2 на Трапезица е именно църквата „Св. Апостоли”, в която е открито изображение на св. Архангел Михаил (Косева-Тотева, част I, с. 66).

Всъщност, наличието на подобни на посочените по-горе публикации отново потвърждава **актуалността и значимостта на представения труд.**

Публикациите на Димо Чешмеджиев по дисертацията - тридесет на брой, реализирани през последните двадесет години, - свидетелствуват за системно и продължително проучване на редица въпроси, отразени по-късно в дисертационния труд.

Авторефератът отговаря на изискванията, като отразява адекватно дисертационния труд. Формулираните от дисертанта приноси действително се съдържат в неговия труд.

Заклучение

Изхождайки от обективните изисквания, предявявани към дисертационни трудове за получаване на научната степен “доктор на науките” намирам, че представеният труд напълно отговаря на тези изисквания. Авторът не само е и събрал и изследвал огромен историко-художествен материал, но представя интересни резултати, които съществено обогатяват представите ни за развитието на българската културата през IX-XII век, а и по-късно. Обемът и значението на изследвания материал, аналитичността при неговата обработка, множеството частни приноси в изясняване на датировки и атрибуция, широкият фон, на който са разгледани произведенията, са свидетелства за качествата на дисертационния труд. Той дава сериозни импулси за нови насоки в научното дирене и стимулира развитието на нашата наука за християнската култура като цяло. Без използването на научните резултати, съдържащи се в дисертационния труд на Димо Чешмеджиев, няма да може да мине нито един от бъдещите изследователи на българската християнска култура.

Всичко това доказва значимостта на представената дисертация. Тя заслужава и по-широка социализация и трябва да **бъде публикувана като отделна книга**. Убедена съм, че тази книга ще представлява интерес както за специалистите, така и за широкия кръг занимаващи се с различни дялове на хуманитаристиката у нас. Ето защо предлагам на почитаемите членове на научното жури да присъдят на Димо Чешмеджиев научната степен “доктор на изкуствознанието”.

София , 9 Май 2016 г.

Чл.-кор. проф. Елка Бакалова,
доктор на изкуствознанието